

II. Rákóczi Ferenc, az ember

A Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója alkalmából több tanulmány született különböző szempontokból. Ez a dolgozat Rákóczi jellemét próbálja élénk állítani. Természetesen, amikor jellemét megrajzolom, beszélnem kell vallásosságáról is, arról, hogyan formálta azt a hit. Választott témám tanulmányozásához elolvastam Emlékiratait és Vallomásainak három könyvét, segítségül hívva őt magát, másrészt elolvastam leghívebb szolgájának, kamarásának, bujdosótársának, Mikes Kelemennek Törökországi Leveleit. Nem olvastam el Rákóczi egyéb írásait, sem kortársainak róla szóló véleményét, emlékezéseit, de irodalomtörténészek és más tudósok munkáit sem, kivéve a kötethez Hopp Lajos által írt Utószót, melyben megtalálható Rákóczi egyéb írásainak rövid elemzése is.

Rákóczi 1715-ben visszavonult a franciaországi Grosbois-ba, a kamalduli szerzetesekhez. Ha a megtérést helyhez és időhöz lehet kötni, azt mondhatjuk, hogy itt és ekkor tért meg. 1716 decemberében kezdi írni Vallomásait Grosbois-ban, melynek III. könyvét 1719-ben fejezi be. Emlékiratait 1717 tavaszán már Törökországban írja, így mindkét mű a hívő ember visszatérte. Isten kegyelmének fényében egész életét másképp látja. Csak egy példa: Rákóczi Magyarország leggazdagabb főura, Erdély fejedelme volt, akinek a császáriak minden kincsét elrabolták. Ezért is hálát ad Istennek: „...birtoklásuk talán ártott volna üdvösségemnek...”¹ „megfosztottál engem a vagyonommal való visszaélés lehetőségétől”.²

Rákóczi önjellemezésének és Mikes jellemzésének alapján a következő kép bontakozik ki előttünk.

Rákóczi jellemének alakulása gyermekségétől a szabadságharc kitöréséig

II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én született Borsiban I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona gyermekeként. Alig múlt el három hónapos, amikor édesapja meghalt. A gyermek úgy emlékszik vissza, hogy nagyanyja, Báthory Zsófia gyöngéden ragaszkodott hozzá. Íme mindenki-ben van valami jó! Anyja viszont szigorú szeretettel nevelte. Alig ötéves korában elkülönítette a női lakosztálytól és az asszonyi gondozástól.³ Ma ezt inkább ridegségnek mondhatjuk, de úgy látszik, nem vált kárára. A kislányt sokszor megbüntették, mert tanulás helyett háborúsdit szeretett játszani. Nővérétől gyakran hallotta mesélni azt az eseményt, amikor anyjuk a munkácsi várban két gyermekével fekszik az ágyban, s komornája hirtelen észreveszi, hogy egy kígyó mászik elő az asztal alól. Az anya felkapja a kislányt, s a kislányt otthagya kimenekül a szobából. Ferencet az ajtónállók szabadítják ki. Zrínyi Ilona ekkor már Thökölyhez készül férjhez menni. Rákóczi megjegyzi: „...az elkövetkező időkben valóban megtanultuk, hogy anyám férje személyében fogadott kígyót az ágyába, akivel mégis végső lehetéig oly nagy türelemmel, alázatban (...) és szolgai engedelmisséggel élt, hogy valóban jogosan volna méltó arra, hogy a házassági szentség erényeinek példaképpül állítsák.”⁴

Thökölyt sohasem szerette. A lakodalomból emlékezetében csak a nagy ivászat, dőzsölés maradt meg. Ferenc ekkor hatéves múlt. Kilencéves koráig nevelőapja magával vitte minden táborozásra, katonai megmozdulásra, ahol sokat éhezett, szomjazott és fázott. Komornyikját, Kőrösy Györgyöt rá akarták venni, hogy mérgezze meg a gyermeket, de az annál jobban vigyázott rá. Amikor a török Bécsset ostromolta, Ferenc Thökölyvel Pozsonyban volt, anyja Léván. A gyereket vérhas gyötörte, de nem hívtak hozzá orvost. Szerinte Thököly mindent megtett, hogy eltegye őt láb alól, hogy a birtokait megszerezhesse. A törökhöz is magával akarta vinni túszként, csak az utolsó percben változtatta meg elhatározását. Ez a nagy szigorúság és a sok viszontagság – úgy tűnik – megedzették a gyermeket. Munkács hároméves ostroma idején gyönyörködve nézte a csatákat. Szemtanúja volt, amikor a várfalon anyja mellett egy szolgálónak vitte el fejét az ágyúgolyó.

¹ *Rákóczi Ferenc: Vallomások.* Ford.: Szepes Erika. (Továbbiakban: V. I–III.) 25. old.

² V. I.: 26. old.

³ Uo.: 13. old.

⁴ Uo.: 16. old

Anyját úgy jellemzi, mint akit „mind bölcsesség, mind hősi lelkület tekintetében a neméhez illő átlagos képességeken felül ajándékozott meg Isten”.⁵ De nem hiányzott belőle a gyöngédség sem: a sebesülteket saját kezűleg kevert orvosságokkal gyógyította.

Ferenc tizenkét éves volt, amikor Bécsbe vitték, s elszakították anyjától és nővérétől. Csak pár nappal később engedték meg, hogy elbúcsúzzon tőlük. Anyját többé nem látta. Zrínyi Ilo-
na 1703-ban halt meg Törökországban, pár hónappal a felkelés kitörése előtt. Halálos ágyán úgy emlékezett fiára, hogy az őt soha meg nem szomorította.⁶ Rákóczit a csehországi Neuhaus jezsuita kollégiumába vitték, tanítóját elküldték. Környezetével csak latinul tudott érintkezni. Egy hónap múlva a 4. osztályban kezdhetette meg a tanulást. Fogékony és igyekvő gyermek volt, szerette kutatni a láthatatlan dolgokat, és szeretett ritkaságokkal foglalkozni. Egyszer elcsent egy látcsövet, egyszer meg egy körzöt. Ezt nem érezte véteknek. Büszkesége nem engedte, hogy kérjen. Tanárai szerették. Olvasmányai kizárólag imádságoskönyvek voltak. Tizennégy éves korában megválasztották a Szűzanya kongregációjának előljárójává. Ahogy én nem tudom, mit jelent ez, ő se igen tudta: „Értettem a betűt, de nem értettem a szellemet” – írja.⁷ Neuhausen kívül tanult még Krumlovban, Prágában és Neisseben. „...mindenütt mindenki szeretett engem, és mindenütt szívélyesen fogadtak, mert nem szomorítottam meg senkit, és engem sem szomorított meg senki.” – írja.⁸ A prágai egyetemen filozófiát hallgatott, a jezsuita rendházban lakott, innen jelöltek ki vezetőt mellé, akit így jellemez: „Vezetőm higgadt ember, jó erkölcsű, egyszerű és az atyáknak nagymértékben alárendelt pap volt, aki nem volt alkalmas sem a vallás, sem az erkölcs, annál kevésbé valamely tudomány oktatására, ezért az egész időt saját dolgaival töltötte és én is az enyémmel. Szerfölött nagy tudásvágy volt bennem, és ezért alkalmas időben hol építészeti, hol matematikai könyveket forgattam, festettem, mértani alakzatokat rajzolgattam, de minthogy senki nem magyarázta el őket, semmit nem érttem. A tanárokkal és az atyákkal folytatott biliárd volt legkedvesebb játékom, és nagy gyönyörűséggel adtam át magam neki.”⁹

Kollonich Lipót bíboros őt jezsuitává, nővérét apácává akarta tenni, hogy birtokaik – örökös hiányában – a Habsburgokra szálljanak. A jezsuiták közt azonban voltak olyanok, akik őszinték voltak Rákóczihoz, és meggyőzték, hogy elhívatása nem az igazi, és nem is Istentől származik. Nővére titokban férjhez ment, s bár az udvar egymás ellen akarta uszítani őket, Ferenc, otthagya a jezsuitákat, hozzájuk költözött Bécsbe. Nővére házában része volt mindabban, amitől kezdetben természetes szeméremmel elborzadt (17 éves volt ekkor), de később megkedvelt: lakomákban, kártyajátékokban, színházi előadásokban, szerelemben. Ezután egy évre itáliai tanulmányútra ment sógora bátyával Borsheim bárója álnéven. Megmászta az Alpok stájerországi és karinthiai hegyeit, megcsodálták Itália templomait és palotáit, s a kirándulások mellett maradt idő a lovaglásra, vívásra, táncra, kártyázásra is. A firenzei herceg csodálta jámborságát, hogy nem jár a nyilvánosházakba, pedig csak undorodott a prostituáltaktól és félt a betegségtől.

1694-ben, nagykorúsítása után politikai megfontoltságból feleségül veszi Karolina (Sarolta) Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, egy kiemelkedő szépségű, de gyenge fizikumú, beteges ifjú hölgyet, akitől 3 fia születik. Az első, György, 4 éves korában meghal. A szabadságharc, majd a száműzetés idején hosszú évekig távol éltek egymástól. Rákóczi börtönben van, amikor a legkisebb fia megszületik, és 26 év múlva Rodostóban látja először. Családjáról így is igyekszik gondoskodni, de ez nem mindig sikerül, még kevésbé tudja gyermekeit nevelni. Mikes így ír a Rodostóba látogató György hercegről: „szép és eszes ifjú, de neveletlen és tanulatlan. Irni is csak rosszul tud. Magyarul nem tud, hiszen németnek nevelték. Szándékosan tartották tudatlanságban.”¹⁰ A fejedelem halála után a porta a bujdosók kérésére Rodostóba hívja Rákóczi idősebb fiát, Józsefet. „Vigasztalásunkra vártuk ezt az ifjú fejedelmet, de szomo-

⁵ Uo.: 21–22. old.

⁶ Uo.: 28. old.

⁷ Uo.: 36. old.

⁸ Uo.: 37. old.

⁹ Uo.: 37. old.

¹⁰ Mikes Kelemen: Törökországi levelei. (Továbbiakban: T. L.) Kiadta, bevezetéssel ellátta dr. Császár Elemér. (Továbbiakban: CS. E.) Bp. 1905. 148–149., 160. old.

rúságunkra jött” – írja Mikes. Rákóczira úgy emlékszik vissza, mint „kinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott.” Most „a rendet nagy rendetlenség követte, az okosságot a hebehurgyaság, a kegyességet a harag és az idegenség”.¹¹

Rákóczi Ferenc nagykorúsítása után pár hónapra hazajön, ekkor iktatják be Sáros megye örökös főispáni tisztébe. Fogadtatásáról így ír: „...a lakosok nagy, de a németek miatti félelemből igen titkolt tetszéssel fogadtak (...) azonban döbbenet csodálkoztak anyanyelvem elfelejtésén, idegen öltözékemen és szokásaimon, és azt hitték, hogy mindezt a nemzet megvéteéséből teszem.”¹² Házasságkötése után feleségével újra birtokaira látogat, de az 1697-es hegyaljai felkelés kirobbanásakor visszamegy Bécsbe. Tudja, hogy az udvar minden alkalmat megragadna, hogy őt bevádolva birtokaira rátegye kezét, ezért még a látszatát is kerüli, hogy köze lenne a felkeléshez. Ekkor még hű a császárhoz, és a németek pártján áll a törökkel és a lázadó jobbágyokkal szemben, azonban igazságérzete hamar felülkerekedik császárhűségén. A bécsi társaságokban az udvar praktikáit hamarabb és jobban megismeri, mint a magyar urak. (Például a peres eljárások során a hatóságok a magyar nemesek birtokleveleit visszatartják, és egyszerűen elveszik birtokaikat.) Rákóczi tapasztalja a németek szőszegéseit, és látja kegyetlenkedéseiket. Rokonszenve hamar feltámad a nép iránt, és belátja: egyedül ő alkalmas arra, hogy a szabadságharc élére álljon egyrészt a magyarságnak az ősei iránt érzett tisztelete okán, másrészt a külföldi keresztény fejedelmekkel való széleskörű kapcsolata miatt. Mikor Bercsényi Miklóssal megismerkedik, és szoros barátságot köt, az „nem minden csodálkozás és vigasz nélkül vette észre, hogy a német ruha alatt magyar és valóban hazafiúi szív dobog”.¹³ Addig senki sem mert vele beszélni az ország és a haza ügyeiről.

Életének fordulópontja letartóztatása 1701. április 18-án és a bécsújhelyi börtönben töltött fogsága május 29-től november 7-ig. Tizenegy hétig befalazott ablakú sötétzárkában tartották, amikor 11 napi böjtölés (éhségstrájk!) után egy ablakos cellába vitték át. Ez olyan élmény volt számára, hogy ezt írta: „soha semmi kellemesebb nem történt velem életemben.” Ekkor már kapott papírt, tintát, könyveket, festéket, matematikai eszközöket. Itt szokott rá, hogy pontos napirendet készítsen, melyben a reggeli imától kezdve az olvasásnak, festésnek, rajzolásnak, a rabtartójával való társalgásnak és a cellában való sétálásnak az ideje is percnyi pontossággal be volt osztva. Ez tette elviselhetővé, sőt hasznossá számára a fogságot, és ezt a módszert követte törökországi bujdosása idején is. „Abból a gazdag (...) udvari életből, melyet Rákóczi Magyarországon folytatott, nem maradt meg más, mint a nagy rend és pontosság” – mondja a Törökországi levelekhöz írt bevezetőjében dr. Császár Elemér.¹⁴ A több oldalról is érkező segítséggel megszervezett, de igen kalandos és veszélyes szökést végül is „rettenthetetlen szívvel és lélekkel” vitte végbe. Lengyelországba menekült, ahol találkozott Bercsényi Miklóssal. 1703. március-április folyamán találunk rá a tiszaháti népi kurucság küldöttei, akik hazahívják. Június 16-án lépi át a határt, „Mint Caesar a Rubicont”.

A szabadságharc

Az éles ész és a bölcsesség, a nyugalom, a fizikai és lelki bátorság, a józanság és igazságszeretet jellemzi már a fiatal Rákóczit is. 27 éves, amikor a szabadságharc élére áll, s ezek a tulajdonságai csak nőnek és elmélyülnek kora előrehaladtával.

Vallomásainak három könyvét Isten előtti bűnvallásnak és hitvallásnak szánja. Így ír benne erről a korszakról: „Hazám föl szabadításához saját gyötrelmeim és a szerencsétlen nép nyomorúsága miatt való fölindulásomban kezdtem hozzá... Ezenkívül azt hittem, esküm kötelez rá, hogy megtartsam a haza törvényeit, könnyítsek a nyomorultakon, szabadítsam meg a gyámoltalanokat és az árvákat (...) Távól volt tőlem a törtéetés és egy nagyobb méltóság vagy a korona megszerzésének vágya, mindazonáltal hajtott engem az önelégültség hiú vágya vagy inkább gyönyöre (...) Egész későbbi életem folyamán a vágy e hívságos ösztönzésétől hajtva igen sok erkölcsi erényt tanúsítottam, és az országot kormányozva többnyire az igazságosságot gyakoroltam. Jót tettem a szegényekkel, jámbor cselekedeteket hajtottam végre a külső

¹¹ Uo.: 216–217. old.

¹² Rákóczi: V. I. 59. old.

¹³ Uo.: 92. old.

¹⁴ Mikes: T. L. IX. old.

vallásgyakorlatban, távol tartottam magam a fényűzéstől (...) a balsorsot erős lélekkel viseltem (...) a közügyeket magánügyeim elé helyeztem (...) megvettem a gazdagságot (...) adott szavamat szentül megtartottam. De az erény mindezen hívságos biztonságai bűnök voltak a Te szemedben, hiszen abból a képmutatásból származtak, amelyet Te, ó Jézusom, tanításodban annyira elítéltél!”¹⁵

A szabadságharc történetét Emlékirataiban írja le. Nagyon szomorú kép tárul fel előttünk. A kurucok csapata a hadakozásban teljesen járatlan, rosszul felfegyverzett, szedett-vedett társaság. Ha győznek, nekiállnak fosztogatni, majd hazamennek a zsákmánnyal. Ha vesztenek, akkor is hazamennek családjukhoz. Szinte minden ütközetre újjá kell szervezni a sereget. A vezérek sem értenek a hadviseléshez. A parancsot nem hajtják végre. Torzsalkodnak, féltékenykednek, gyanakodnak egymásra, részegesek, erőszakosak, nem ismerik beosztottaik jellemét. Rákóczi néha enged a vezérek rábeszélésének, csak azért, hogy meggyőzze őket elgondolásai helytelenségéről. Az átállt német helyőrségek alkalomadtán elárulják a magyarokat. Ennek a seregnek a megszervezése, őrzése, ellátása, lelkesítése, féken tartása igazi hadvezéri tehetségre, józanságra, bölcsességre vallott. A fejedelem képes rá, hogy mindig mindenből tanuljon. „Ebben az első (nagyszombati) ütközetben megtanultam, hogy egyikünk sem ért a taktikához, hogy hadaim jó szándékúak, de azon túl, hogy rosszul vannak fölfegyverkezve, a tisztek sem tudják vezetni őket. Végül, hogy nagyon óvatosnak kell lenni a szökevény németekkel.”¹⁶

Tisztán látta az ország gazdasági viszonyait, azt az ördögi kört, amelybe belekerült: „A szabadság neve megmozgatta a nemes szíveket, sereglettek és fegyvert fogtak a szabadság visszanyerésére. De ez a szózat nem tudott a katonáknak zsoldot, ruhát, fegyvert és lovakat adni. A néptől kellett tehát kérnünk, hogy adni tudjunk neki. De ugyanez a nép volt katona is, mégis adókkal kellett volna terhelni, kényszeríteni, hogy élelmet szállítson, ne hagyja abba a föld művelését, és ugyanakkor elviselje a háború fáradalmait.”¹⁷

Nem adott teret a rágalmazásnak, nem ítélkezett elhamarkodottan: „Amikor (...) előre láttam, hogy a panaszok, még ha talán igazságosak is, híján vannak a törvényes bizonyítékoknak és a félelemtől és megvesztegetéstől ment tanúknak, nem tartottam helyesnek megindítani a törvényes eljárást, de nem mulasztottam el, hogy megyszemközt elég keményen és az érdekeltet érzékenyen érintő szemrehányásokat tegyek.”¹⁸ Jól látta, hogy a kezdeti kényszerű demokratikus intézkedések később bajt okoztak: „A táborba sereglett nép maga választotta vezéreit. Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók parancsnoksága alá álltak aszerint, hogy kinek a bátorságát tartották legtöbbre (...) Veszélyes, sőt, lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket, és nem is lehetett jobbakat találni a helyükre.”¹⁹ De „az új zsákmányra kapzsi katonák megcsömörlöttek a hosszú egy helyben tartózkodástól és a tábori élet téltelenségétől. A katonai fegyellemmel járó őrségállás sem tetszett nekik. A jobban fölfegyverzetek elszökdöstek a táborból (...) Nagy fáradtságomba került ezt a bajt orvosolni olyan népi katonaság között, amelynek tiszteit ugyanolyan fából faragták, mint a katonákat, ezért nem tudtak és nem is mertek parancsolni nekik.”²⁰

Érdemes megfigyelnünk, hogyan lett úrrá a vallási ellentéteken. A protestáns I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna családjába menyűk, Báthori Zsófia hozta be a katolicizmust. Fia, I. Rákóczi Ferenc az ő hatására tért át a katolikus vallásra, így unokája, II. Rákóczi Ferenc már a katolikus hitben nevelkedett. Ahogy már Vallomásaiból idéztem, vallásgyakorlata kezdetben külsőséges volt, azaz betartotta a formaságokat, és megvetette az „eretnekeket”, ahogy ő a protestánsokat nevezte, de hamar átlátta a katolikus egyház és a politika összefonódását. „A káptalanok teljesen felhagytak az ifjúság oktatásával, különösen mióta a jezsuiták viselnek erre gondot. Ezt a körülményt nagyon ügyesen használta fel a bécsi udvari tanács. A magyar jezsuiták mindig ausztriai főnökeiknek engedelmeskedtek, s ezért az ifjúságnak min-

¹⁵ Rákóczi: V. I. 96. old.

¹⁶ Emlékiratok. Ford. Vas István. (Továbbiakban: E.) 283. old.

¹⁷ Uo.: 247. old.

¹⁸ Uo.: 244. old.

¹⁹ Uo.: 214–215. old.

²⁰ Uo.: 220. old.

dig nagy gyűlöletet sugalmaztak Kálvin és Luther követői ellen. Ennélfogva ezeket az elfogult és vakbuzgó elvekkel telített fiatalembereket a papi rend számára választották ki, és a jezsuiták közt tartották vissza azokat, akik tanulmányaikban kitértek. A magyarok természetesen tisztelik papjaikat, akiknek nem volt nehéz ezt a keserű vakbuzgóságot a katolikus világiakba is átönten. A klérus legjobb része azt hitte, hogy az ortodox (értsd: katolikus) vallás megőrzése az osztrák uralomtól függ, s ez ellen fegyvert fogni annyi, mint a katolikusok romlására törni és ipso facto egyházi átok alá kerülni. Ennélfogva e háború elején saját plébánosaink és papjaink annyira menekültek előlem, hogy sokáig lelkipásztor nélkül voltam (...) Mint-hogy a nép és a nemesség legnagyobb része eretnek vallásokat követett, a lelkipásztoroknak (értsd: katolikus papoknak) nem voltak híveik, s ezzel az ürüggyel nem prédikáltak, az ifjúságot sem oktatták katekizmusra, de szigorúan megkövetelték híveiktől a tizedet és az egyéb szolgáltatásokat, és pénzt halmaztak közrendű rokonságuknak.”²¹ „Az egész sereg – alig tizedrészt kivéve – kálvinista volt, s a papjaik iránt mutatott tiszteletlenség még a pártomat követő főurak szemében is az egyház rombolásának és üldözésének látszott. De minthogy a szabadság helyreállításáért fogtunk fegyvert, szigorúan végre kellett hajtani, amit a törvények rendeltek, és jó eszközökkel szabályozni és javítani azt, ami nem volt rendben. Amikor ilyen esetekben nem erőszakkal és indulattal léptem föl, vagy ha a lelkeket irgalomra és kölcsönös türelemre buzdítottam, mert nem helyeseltam, hogy lelkiismereti kérdésekben erőszakot alkalmazzunk, azzal vádoltak, hogy a katolikusellenesek pártját támogatom, és hogy valásom csak színlelt és tettetett.”²²

A Supplicatoria, melyet a hat északnyugati vármegye írt a szécsényi országgyűlés jezsuiták ellen hozott szigorú intézkedéseinek visszavonása érdekében, Rákóczi a Responsioval válaszolt 1706–1707-ben, melynek lényege, hogy a jezsuiták veszedelmet hoznak a katolikus egyházra, a tudományra és az iskolákra. Arra inti a jezsuita rendet, hogy hagyjon föl az eretnek üldözésére tett esküjével, mivel az eretnek (protestánsok) kiirtása „a közbékét” veszélyezteti: „a különböző vallásúaknak háborítatlanul kell élniök egymás mellett.”²³

A vesztésre álló ügyet teljes őszinteséggel és lelkiismeretességgel vizsgálja, elemzi, keresi a kivezető utat, megtárgyalja a szövetséges rendekkel, s velük egyetértésben cselekszik: Lengyelországba megy még bízva a cár és a francia király segítségével, míg folynak a béketárgyalások Károlyi vezetésével. Lengyelországból tovább kell menekülnie Franciaországba, ahol kezdetben szórakozások közepette éli a világi életét. Leginkább a király (XIV. Lajos) társaságát kedvelte, és egyik legjobb barátja annak törvényesített fia, Toulouse grófja volt. Végül felülkerekedik benne a józan megfontoltság: „Elhatároztam, hogy kerülöm a mértéktelen és a király jótékonyágát meghaladó költségek, hogy megőrzöm rangom külső méltóságát, elkerülöm az illetlen és fiatal társaságot, a nőekkel folytatott botrányos kapcsolatokat, és úgy ápolom a hercegek barátságát és a főurak nyájasságát, hogy ne rontsam híretem.”²⁴ Egyre több időt tölt imádkozással és bibliolvasással. Az ádventi ájtatosság ideje alatt jelen volt a királynak tartott prédikációkon, és ezek jobban hatottak rá, mint korábban. Vágyott a magányra, s mikor tudomást szerzett Grosbois-ban a kamalduli atyák remeteségéről, először három napra oda vonult el, majd vett egy kis házat a közelben, s mind több időt tölt velük imádkozva, elmélkedve. Örömet szerez neki a ház rendbehozatala, a kis kert művelése is. Már itt megmutatkozik gyakorlati érzéke, a fűrés-faragás szeretete, amellyel Rodostóban olyan sikeresen űzi el az unalmat.

A király halála után, amikor már innen sem várhat segítséget, a török szultán meghívására elindul Törökországba abban a reményben, hogy hazájának javát szolgálja.

A bujdosás

Rákóczit a törökök azért hívták Törökországba, hogy egy az osztrákokkal folytatandó esetleges háborúban kiváló diplomáciai és hadvezéri képességeivel, széleskörű kapcsolataival segítségükre legyen, és megígérték neki, hogy a magyar seregek élére állhat, valamint azt is, hogy békekötés estén figyelembe veszik az ő, azaz a magyarság érdekeit is.

²¹ Uo.: 240. old.

²² Uo.: 241. old.

²³ Utószó: Hopp Lajos. Bp. 1987. 864. old.

²⁴ Uo.: 517. old.

„Soha keresztény fejedelemhez a porta olyan hittel nem volt, mint őhozzája” – írja Mikes a fejedelem halála után. „Az ő tanácsát mind becsülte, mind követte (...) tudott is jó tanácsot adni.”²⁵ A gyakran változó vezírek egyikéről pedig így ír: „A(z) dicséretes ebben a vezérben, hogy az idegen országból való dolgokban gyakorta kér tanácsot a mi fejedelmünktől, aztot béveszi, és követi, akinek nagy eszét megüsmérte.”²⁶ Rákóczi latba vetette minden diplomáciai ügyességét, furfangját, baráti és politikai kapcsolatát a magyar ügy érdekében, de politikai kalandokba nem bocsátkozott, török, tatár és más idegen seregek élére nem állt.

„Harmadfél évig a szultán birodalmában sem volt a bujdosóknak nyugodt otthonuk, egyik helységről a másikba rendelte őket az uralkodó, és arról a tervről, amely Rákóczit Törökországba vonzotta, hogy Ausztria ellen török sereget vezessen, szó sem esett (...) Az 1718-ban kötött passzarovici béke végleg megpecsételte sorsukat: mint bujdosók, s nem mint harcosok fognak a szultán oltalma alatt élni. 1720 márciusában megérkeztek Rodostóba. (...) Az államfő pártfogása jelentette számukra a nyugodt békességet (...), a korlátlan uralkodó kedvéért mindenki tisztelettel bánt Rákóczival és híveivel. Úgy tekintették, mint valóságos fejedelmet. (...) A porta pénzzel is ellátta őket, és bár fényűzésre nem tellett, annyiuk volt, hogy gondtalanul élhettek.”²⁷ Rákóczi naponta 60-70 tallért kapott, ezt házanépének ellátására, építésre és az egyháznak adta. Ruhára, drágakövekre nem költött. Hagyatékának szétszétadásakor tapasztalhatták, milyen csekély vagyon maradt utána: ezüst evőeszközök, 2 gyűrű, 2 zsebóra, 2 lószerszám és a maga kitalálta szétszedhető székek és asztalok, melyeket ládába lehetett rakni, valamint 6-7 arany és 500 tallér.²⁸

Rákóczi Isten akaratában megnyugodva fogadta el Rodostót száműzetése végső helyeként. „A mi urunk, mint igaz keresztény fejedelem, csendes elmével vette ezt az izenetet” – írja Mikes.²⁹ „Amint fogyott a bujdosók reménye, akként lett egyre sivárabb a lelki életük (...) s mivel nem volt, ami lelküket elfoglalja, elúnták magukat.”³⁰ „...közülük csak igen kevés gondolt olyan megnyugvással a szomorú, színtelen bujdosó életre, mint maga a fejedelem és leg-hívebb belső cseléde, Mikes Kelemen.”³¹ „Mindkettőt a szívükben épen élő vallásos hit tartotta fenn.”³²

A fejedelem nem unatkozik. Mint a börtönben, itt is a magának kiszabott feladatok teljesítése foglalja le. A mise és az imádkozások órái között délelőtt olvas és ír, délután fúr, farag, esztergál. „... Az ő gyönyörű szakállja sokszor tele forgáccsal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyérét. Őtet minden csudálja, ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszkodik, hogy elúnja magát.”³³ Szórakozása a vadászat és az, hogy jó időben kimennek sátorozni a mezőre. Ez mutatja a tábori élet, a szabad levegő utáni vágyát. Mikes jóízű humorára jellemző a következő részlet: „Egy kis kutyám vagyok, az is már úgy tudja a rendet, valamint én. Mikor dobolnak, és misére megyek, reám se néz, de mihelyt ebédre dobolnak, azonnal felugrik s hozzám jő. (...) Csak arra vigyáz, mikor kimegyek a házból, hogy merre megyek: ha a fejedelemhez vagy a templomban megyek, meg sem mozdul, ha hívnám is, már tudja, hogy arra a két helyre nincsen szabadsága.”³⁴

A fejedelem míg él, nem adja fel a reményt, hogy hazájának szabadságát kiharcolja. Ha a politikai helyzetet kedvezőnek véli, igyekszik szövetséget keresni. „A szegény urunk, amit pennájával tehet, el nem mulatja. Eleget ír mindenfelé” – írja Mikes Kelemen. Ez a hivatása, ezt bízta rá Isten. „...úgy látom magam – írja vallomásaiban –, hogy mindig színed előtt és ér-

²⁵ Mikes: T. L. 208. old.

²⁶ Uo.: 36. old.

²⁷ CS. E. VIII.

²⁸ Mikes: T. L. 211. old.

²⁹ CS. E. 43. old.

³⁰ Uo.: IX.

³¹ Uo.: V.

³² Uo.: VI.

³³ Mikes: T. L. 160. old.

³⁴ Uo.: 144–145. old.

ted cselekszem, hogy beteljesítsem a művet, amelyhez hitem szerint Te szólítottál el, mert úgy tetszik, ezért a célért nem riadok vissza sem a nehézségektől, sem a természetemmel ellentétes dolgoktól, sem a gyötrelmekről, sem az ellentmondásoktól, de még magától a haláltól sem.”³⁵

Rákóczi stílusa

Rákóczi jellemzésekor nem mehetünk el szó nélkül szónoki és írói erényei mellett sem. Nagyhatású, tudós, mégis eleven szónoklatokat tartott az ország- és megyegyűléseken, a táborban, a sereg előtt. Ezekre írásban készült fel, és a kéziratokat megőrizte. Egyik kiváló példája szónoklatainak az 1705-ös gyömrői beszéd. Rövid, tömör, de velős, jól tagolt, hangja emelkedett, szívhez szóló. „... páratlan érzéke volt a színpadias előadásmódra. Előadása egyszerű, ünnepélyes vagy szenvedélytől átítatott, élt a szóalkazat élénkítő eszközeivel, hangárnyalatokkal, a fölkiáltás, ismétlés, kérdés indulatfokozó nyelvi alkalmazásával (...) Beszédeivel tűzbe hozta, érzelemfestő nyelvvel, hangjával könnyekig meghatotta hallgatóságát, akiket képes volt az érzelmek minden fokozatán keresztülvezetni, s őszinte együttérzésre ébreszteni.”³⁶

Vallomásainak és Emlékiratainak nyelve – bár mindkettőt fordításban olvastam – a jó tollú íróra vall, tömör, logikus, gördülékeny, olvasmányos, érdekes, stílusa érzékletes. Egy példát emelek ki az Emlékiratokból, Erdély leírását. „Az országot kijövet ugyanúgy megfigyeltem, mint amikor bevonultam. A fejedelemséget hegyek veszik körül, amelyeknek legnagyobb részét az Alpokhoz lehet hasonlítani. Belül az, amit erdélyi Mezőségnek neveznek, fennsíkokból áll, melyeknek völgyeit tavak töltései szelik át. A hegyoldalakat bokrok és cserjék borítják, a talaj mindenütt bővelkedik gabonában és legelőben. Könnyen felázik, és az utak egyformán nehezen járhatók a hegyoldalokban és a fennsíkokon vagy a tavak töltései által szabdalta völgyek fenekén, mert a föld általában zsíros, agyagos. A fejedelemséget kettészelő Maros völgye sokkal kellemesebb a Szamosénál, amelyről már beszéltem. A nagyon tiszta vízű Marosba ömlik bele az Aranyos, amely a kalotai hegyekből ered, és azért nevezik így, mert aranyszemeket hord magával. Ezeket összegyűjtik és a fejedelmi kincstárba viszik azok a vándor csoportok, amelyeket közönségesen cigányoknak hívnak, s akiket erre a munkára hoztak be az országba és láttak el kiváltságokkal. Ez a két folyó nagy széles völgyeken folyik át, a partja mentén húzódó rétek között sokat kanyarog, fűzfásorok szegélyezik, és ezeknek a gallyaiból a lakosok rőzsekötegeket készítenek, mivel az erdők innen távol esnek. A népes falvak sűrűn következnek egymás után. Végül minden mosolygó és kellemes ezen a gyönyörködtetésre festett tájképen. Általában Erdélynek semmije sem hiányzik, csak egy jó fejedelem, népének atya, de hogy a fejedelemség teljes tündöklését visszanyerhesse, ahhoz két azonos szellemű, ugyanegy tervben dolgozó, egymást követő fejedelemre volna szükség, mert egyiknek életartama nem volna elég arra, hogy megjavítsa és megváltoztassa az Erdélyt alkotó három különböző nemzet szellemét és szokásait.”³⁷

Végezetül hadd idézzem a Vallomások II. könyvéből Rákóczi önjellemzését Isten színe előtt, mely mintegy összefoglalja az eddig mondottakat, és példa lehet rá, hogy mindnyájan Isten kegyelméből élünk, legyünk emberileg kicsik vagy nagyok, tehetségtelenek, vagy tehetségesek: „Találni fogsz bennem meglehetősen kiemelkedő származást, melyet hazám történelmében ünnepeltek, szerettek, és javadalmak birtoklásával teljesítettek ki; nemes jellemet, sokféle tudománnyal kiművelt erkölcsöket; megtalálod bennem a világi tisztiség és az erkölcsi erények követőjét, a barátságot és a közvéleményt nagy igyekezettel és fáradtsággal megnyerő hűséges barátot, a hazáját szerető polgárt, a haza szabadságának védelmezőjét, a koronák megvetőjét, az igazságszerető fejedelmet, a kincsek becsmélőjét, a jó tettere vágyót, a büntől és nyilvános botránnyoktól idegenkedőt, a nép szeretetére pályázó és azt elnyerő politikust, a balsorsot nyugodt lélekkel tűrőt; találsz majd filozófust, ki megveti a rang változását, a trón elvesztését, a szegénységet, aki rettenhetetlen arccal és lélekkel viseli a száműzetést, az üldözést és a veszélyt; udvaroncot, aki bírta az uralkodó barátságát, kegyelmét és becsülését, akit irigység nélkül tisztelt és szeretett az egész udvar, akit senki nem sértett meg, és aki min-

³⁵ Rákóczi: V. III. 650. old.

³⁶ Utószó 848. old.

³⁷ E. 358–359. old.

denki tetszésének örvendett. Mit fogsz mondani, mi hiányzott nekem a világi gyönyörűségekből az emberi élet e különféle helyzeteiben?

Kendőzés nélkül fölfedtem sikamlós és érzéki szerelmeimet, a bőséges lakomákat, mulatózásokat, fényes udvaromat, seregeim nagyságát, a barátságokat, vadászatok, játékokat, nagyszerű látványosságokat, a baráti és élcelődő társalgásokat, és ezeken kívül mi marad a világ csábításaiból? Mégis, mindeközben sem letem meg nyugalmamat (...) nem azért írom mindezt, hogy engem megdicsérjenek, hanem hogy Te megdicsőülj. Mert úgy vagyok a Te műved, ahogyan vagyok (...) féreg, hamu, por és bemeszelt síremlék vagyok a Te színed előtt.³⁸

Hálát adhatunk Istennek, hogy történelmünk során ilyen kiváló vezetőket adott, akik kiemelkedő képességüket példamutató erényeikkel együtt a nép, a haza javára fordították, de nemcsak ezekkel, hanem hitükkel és a száműzetésben tanúsított helytállással is példaképpül szolgálnak a következő nemzedékek számára. Bár nem volt lelkipásztor, életével az igét hirdette, ezért ideillőnek érzem a Zsid.13:7 versét: „Emlékezzetek meg a ti előljáróitokról, akik szólották néktek az Isten beszédét, és figyelmeztvén az ő életük végére, kövessétek hitőket.”

Dr. Grega Sára

Vörösmartyról, a romantikáról és a Csongor és Tündéről¹

Őszintén örültem, amikor megtudtam, hogy Vörösmarty költészete is téma lesz a honismereti akadémián. Megmondom, miért. Azért, mert a nyolcvanas évek közepén fellépő új irodalmárok egyike-másika olyan híret költötte Vörösmarty Mihálynak, hogy nem is olyan nagy alkotó, csupán követője, epigonja a német romantikának. Akkorában még több irodalmi konferencián vettem részt, de nemigen lehetett vitatkozni velük, mert nem érveltek, mondták a magukét, ítélkeztek és minősítettek csupán.

Ez tehát régebbi élményem, a másik viszont, amit el akarok mondani, még egészen friss, azt is mondhatnám, mai. Arról van szó, hogy a Vörösmarty Színházat most újítják föl, készülnek a megnyitására, s ebből az alkalomból a városi kulturális bizottság úgy határozott, hogy a Csongor és Tünde bemutatásával nyissa meg kapuit a felújított színház. Úgy hallottam, a mostani igazgató egy kicsit berzenkedett a határozat ellen, majd igent mondott, de nyomban újabb probléma keletkezett. Nem talált megfelelő magyar rendezőt a darab színpadra viteléhez. És tudják-e, ki fogja rendezni a Csongor és Tündét a nyitó előadásra? Egy ukrán rendező, amit elég különösnek tartok, bár nekem semmi bajom az ukránokkal, németekkel, franciákkal vagy más nemzetbeli rendezőkkel, sőt örülök neki, ha valaki, aki nem hazánk fia, érti Vörösmarty drámáját, és örömmel vállalkozik arra, hogy színpadra viszi.

Ennyit bevezetés- és magyarázatképpen: többek között ezért örültem a mai programnak, a Vörösmarty-témának.

Úgy gondolom, hogy ebben a körben részletes életrajzot nem kell mondanom, mert akik itt vannak, jól ismerik Vörösmarty Mihályt. Azt azért elmondom, hogy 1800. december 1-jén született, mégpedig itt, a közelben – nem tudom, jártak-e ott –, az akkori Pusztanyéken, amelynek most Kápolnásnyék a neve. Meghalt 1855. november 19-én Pesten, a Váci utcai Kappel-féle házban, abban a házban, amelyikben a magyar romantika felejthetetlen vezére, Kisfaludy Károly hunyta le örökre a szemét. Temetése november 21-én volt. Ezen a napon gyászkeretben jelentek meg az újságok, a rendőrség viszont nem tisztelte agyászát, s elkobozta

³⁸ Uo.: 544-545. old.

¹ A X. Ifjúsági Honismereti Akadémián, Székesfehérvárott, 2004. november 4-én elhangzott előadás rövidített, szerkesztett szövege.